

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ БАЙКИ ХІХ СТ. В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В сучасних умовах оновлення українського суспільства зростає необхідність теоретичного звернення до найдавніших витоків його етнокультури, до міфологічних, фольклорних, літературно-мистецьких джерел духовного життя нації. Байка, як один з найбільш популярних жанрів в українській літературі, теж привертає до себе увагу естетичними особливостями структури, функціонування та побутування, адже вона є своєрідною мікро-схемою Всесвіту, вираженою в людському бутті. Її феноменологія спирається на ментальні опозиції, що набувають свого вираження через архетипові дихотомії: добро – зло, життя – смерть, Космос – Хаос тощо.

Байка – один із найдавніших видів словесного мистецтва. Своїм корінням вона сягає глибинних фольклорних джерел. Тож і не дивно, що її часто відносять до «вічних», традиційних жанрів. Жанр байки став об'єктом інтересу багатьох учених (Л. Виготський, Л. Віндт, М. Гаспаров, В. Жуковський, Г.-Є. Лессінг, О. Потєбня, В. Федоров та ін.), праці яких заклали основи літературознавчого студіювання байкарства. Українські вчені зробили вагомий внесок у розробку теорії жанру (Б. Деркач, В. Косяченко, В. Крєкотєнь, П. Хропко, Л. Безобразова), у з'ясування природи байки (Ю. Клим'юк, В. Коваленко, О. Сидоренко), у вивчення праць окремих митців (О. Бандура, Т. Білич, Л. Задорожня, В. Євдокимов, І. Пільгук, Т. Шевчук, І. Франко, О. Борзенко, Ю. Степанишина та ін.).

Отже, байка – це один з літературних жанрів, що привертає до себе увагу естетичними особливостями структури, функціонування та побутування у життєвому просторі націй. Вона сприймається як «специфічний артефакт української культури, що несе у собі текстопороджуючий механізм феноменологічної природи, який виявляє архетипи і хронотопи етноментальності в загальнолюдських морально-естетичних орієнтирах» [40, с. 35].

Ще в давнину в Стародавній Греції байки складав раб, якого звали Езоп (жив у VII–VI ст. до н.е.). Він не міг висловлювати свої думки прямо, оскільки це було небезпечно для нього, тому вдавався до розповіді, сповненої натяків і недомовок. Його байки спочатку поширювались усно, а пізніше їх записано й укладено в рукописні збірники, зокрема для учнів. Байки Езопа прозові. Скоро байка стала відомою в усьому світі. З її допомогою люди намагались дати відповідь на питання, як поводити себе в цьому великому та складному світі. Тому байка відзначається стислістю й носить повчальний характер.

І хоч байка виникла в сиву давнину, проте саме на початок ХІХ ст. вона, як різновид повчальної літератури, стала найпопулярнішим жанром.

До бойки зверталися і відомі поети (П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, В. Забіла, Л. Боровиковський), і маловідомі. Як вважають дослідники, писав байки і зачинатель нової української літератури І. Котляревський: залишилися згадки про його переклади чи переспіви французького байкаря XVII ст. Лафонтена (на жаль, самі тексти втрачені). У чому ж причина такої популярності цього жанру, які суспільно-історичні чинники обумовлювали і стимулювали його активний розвиток? У перші десятиліття XIX ст. в Україну як складову частину Російської імперії проникали із Західної Європи ідеї антимонархізму, суспільного прогресу, демократії, вільнодумства. Ставилося питання про радикальне оздоровлення суспільства. Вважалося, що цього можна досягти шляхом морального оздоровлення кожної людини, шляхом переконань, пропаганди й освіти, йшлося не лише про освіту, а про «просвітлення умів», про подолання мороку невігластва.

Виховання високих моральних рис, уміння узагальнювати морально-етичний досвід, запам'ятовувати баєчні образи й картини, багато в чому на інтуїтивному рівні вловлювати типові для цього світу ситуації й відносини персонажів і «привласнювати» все це як життєвий досвід особливо у нових соціальних умовах – завдання для молодих людей надзвичайно важливе, а тому соціальна роль байки в наш час зростає. Сьогодні стоїть питання нового читання і сприймання байок.

Отже, нова українська байка відтворила суспільне життя країни в його становому розшаруванні, окреслила соціальні проблеми, проти яких був спрямований її сатирично-викривальний пафос, звеличила моральність українського селянина, утвердила позастанову цінність людини. Демократизм нової байки, спорідненість із фольклором зумовили популярність цього жанру, а його форма давала можливість швидко реагувати на актуальні проблеми сучасності.